

Fig. 1. Vestgavlen af \dagger skibet med vinduer og tårnarkade (s. 782, 785 ff.), set fra øst. Foto Thomas Bertelsen 2013. – *West gable of nave with windows and tower arcade, seen from the east.*

(\dagger)SKT. NIKOLAJ KIRKE

FAABORG

Indledning. Kirken har formentlig fra første færd tilhørt kronen. Erik af Pommern gav 1399 en del af sin tiende til byens Helligåndshus.¹ 1520 skænkede Christian II kirken og præstegården til Helligåndsklostret, dog først efter sognepræsten Hans Lauritsens død.² Frederik I stadfæstede 1528 gavebrevet på 'kronens sognekirke'.³ Det er dog uvist, om klostret nåede at komme i besiddelse af kirken inden reformationen. Christian III gav 1539 byen Helligåndsklostrets kirke mod at overtage (\dagger)Skt. Nikolaj til kornmagasin.⁴ 1550 overlod han dog

atter kirken til byen 'til deraf at lade gøre et rådhus'.⁵ Herefter blev kirken nedbrudt med undtagelse af tårnet, der nu benævnes Klokketårnet og tjener som Helligåndskirkens klokketårn.

Navnene på en række katolske præster er overleveret. 1418 bevidnede 'hr. Henrik' salget af en grund ved Stegelbjerg tilhørende kirken.⁶ Han var vel identisk med den 1430 omtalte Henrik Hansen.⁷ Et dokument 1464 nævner sognepræsten Mads Jepsen og hans forgænger 'hr. Marcus'.⁸ Sognepræsten Hans Lauritsen omtales

1500, 1520 og 1528.⁹ Som 'altarist', måske ved Vor Frue Alter (se ndf.), omtales Kjeld Perssen 1506.¹⁰

Altre. Foruden †*højalteret*, der sandsynligvis var indviet til Skt. Nikolaj, der 1464 er omtalt som kirkens værnehelgen,⁸ har der måske været et sidealter indviet til Skt. Anna, hvis navn i eftermiddelalderlig tid har været hæftet på det endnu stående tårn.¹¹ Kun ét †*sidealter* kendes imidlertid med sikkerhed, nemlig †Vor Frue Alter. Dette er tidligst omtalt 1377, da den 'hæderlige pebling' Niels Pedersen Elling fra Faaborg på sit dødsleje i Roskilde testamenterede to boder og en toft i Faaborg til Vor Frue Gilde mod optagelse i gildets skrå (dvs. dets dødebog) samt afholdelse af en ugentlig messe ved 'fornævnte Vor Frues alter'.¹² 1430 fik 'Vor Frue Lav' tingsvidne på gården Mosegård i Diernæs, som Grethe, enke efter Eske Jensen i Faaborg, havde testamenteret til gildet. Samtidig afhændede gildet, med tilbagekøbsklausul, noget jord i Diernæs til hendes arving, søstersønnen Eggert Nielsen.⁷ Denne jord var rimeligvis identisk med fire stykker jord på Diernæs Mark, som Hans Eggertsen (søn af ovennævnte Eggert Nielsen?) foruden fire læs engjord skødede til alteret 1460.¹³ Muligvis var det også til Vor Frue Alter, at rigshofmester Poul Laxmand (†1502) for 'messer og gudstjeneste' havde skænket tre gårde på Langeland.¹⁴ Til alteret lå også Skovsgård og »Olmerore« i Diernæs, samt tre boliger, heraf to kaldet Ellegårde.¹⁵

Gilde og alter synes tæt knyttet til bystyre og håndværkere. Således optrådte som alterets værger: Mikkel Smyt (smed) 1430, rådmænd Jep Suder (skomager) 1460, byfoged Per Smidt 1533.¹⁶ Da Mosegård 1486 hævdedes at være kommet uretmæssigt i Claus Rønnows besiddelse, fik borgmester Thorkild Jensen ved Diernæs sognestævne vidne på, at 'borgmester og råd og Vor Frue alterværge i Faaborg altid havde haft Mosegård i forsvar'.¹⁷

Med reformationen nedlagdes såvel gilde som alter. 1551 bevilgedes borgmester og råd, til underhold af en kapellan, at oppebære landgilden af fire gårde i Diernæs forhen tilhørende Vor Frue Alter.¹⁸ Samme år skænkede Eiler Rønnow til Hvidkilde Faaborg latinske skole 30 ørter byg af gær-

den »Olmerore«, der tidligere havde ligget til Vor Frue Alter.¹⁹ Endnu 1645 omtales en toft vest for byen som 'Vor Frue toft'.²⁰

KIRKENS OMGIVELSER

Den middelalderlige †kirkegård omkring (†)Skt. Nikolaj strakte sig fra Torvet i vest til Jomfrulågen i øst og afgrænsedes mod nord og syd af hhv. Østergade og Adelgade.²¹ Den var heget af en mur, hvis vestre ende, der stødte op til byens rådhus, 1513 blev skødet fra byen til kirken.²² Kirkegården tjente som begravelsesplads langt op i 1600-tallet, idet den sidste begravelse fandt sted 1675.²³ Kirkeværgen klagede 1673 over, at sten uretmæssigt blev fjernet fra kirkegårdsmuren. Få dage herefter fik tolder Otto Christensen tilladelse til at opbryde og fjerne kampesten fra kirkegårdsmuren vest for tårnet.²⁴ 1697 omtales kirkegården som 'øde'.²⁵ 1724 frasolgte magistraten halvdelen af kirkegården og året efter den anden halvdel, for i alt 60 rigsdaler.²⁶ Kirkegården havde en †*indgang* i nord, idet rester af en †*kirkerist* blev fundet 2005 ved udgravning i Tårngade; risten var i brug op til 1600-tallet.²⁷

Bygninger på kirkepladsen. Et *materialehus* blev 1966 opført på en nyerhvervet matrikel umiddelbart vest for tårnet (arkitekt M. Bohn-Jespersen). Den gulkalkede teglbygning med lavt vingetegl-

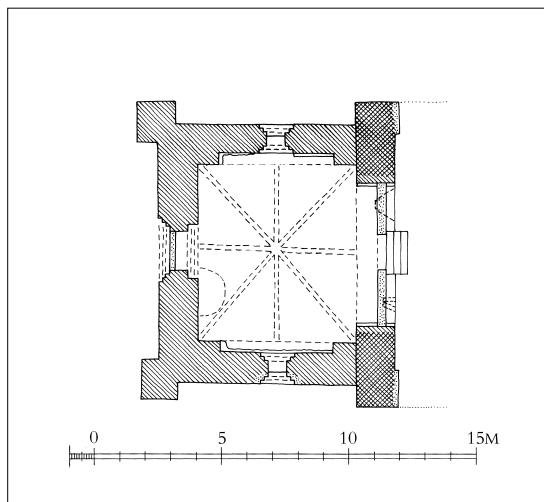

Fig. 2. Plan 1:300. Målt af Gerhard Poulsen 1902, suppleret og tegnet af Thomas Bertelsen 2013. – *Plan.*

stækket sadeltag er mod nord sluttet til en samtidig mur, der lukker mod et mindre gårdrum. Bygningen har erstattet et med tårnets vestfacade sammenbygget ældre †*ligvognsskur* og †*materialehus*, der skjulte vestindgangen.

Et par lave skure med skråtag mod tårnets sydfacade tilhører de tilstødende matrikler.

†*Bygninger på og ved kirkegården*. Byens præstegård lå indtil branden 1672 på hjørnet af Østergade og Jomfrulågen.²⁸ Her havde den formodentlig ligget siden midten af 1400-tallet, idet Hans Kræmmer 1464 stadfæstede sin fader Niels Kræmmers gavebrev på en præstegårdsgrund øst for kirkegården til gengæld for en evig messe.⁸ Ved tårnet, hvor der havde været et indelukke for kreaturer, opførtes o. 1863 et skur til byens nye ligvogn.²⁹

Begravelser. Der er gentagne gange fundet skeletter og rester af grave på den gamle kirkegårds areal. Ved udgravning til Syd-fyns Sparekasses nybygning i Østergade 16 ud mod Jomfrulågen blev 1950 fremdraget skeletdele i ca. en meters dybde. Enkelte steder fandtes spor efter trækister og rester af teglmurede grave. Alle begravelser var øst-vest-vendte. Forekomst af kalk tolkedes som vidnesbyrd om en fællesgrav fra 'pestens dage'.³⁰ Ved nybyggeri i Østergade 8 stødte man 1959 på skeletræster fra regelmæssigt og tæt anlagte begravelser.³¹ Senere udgravninger i Tårnstræde 1987 og 1995 har fremdraget forstyrrede grave samt knogler i hele gadens længde, ligesom der 2005 blev udgravet jordfæstegrave i Tårngade.³²

†*Kirkegårdsmonument?* Et brudstykke af et 'epitafium' blev 1940 fundet under gravning i Adelgade.³³

BYGNING

Kirken har oprindelse i en †romansk teglstenskirke, der blev nedrevet o. 1550 og kun er sparsomt belyst (jf. s. 779). Eneste kendte tilføjelse er et senmiddelalderligt vesttårn, formentlig fra årtierne o. 1500, som ved nedrivningen blev bevaret som fritstående klokketårn. Murspor antyder desuden, at †skibet sent i middelalderen fik indsat †hvælv eller blev planlagt overhvælv.

Tårnet har gennemgået flere større istandsættelser, senest 2011-12, hvorunder store dele af facaden blev fornyet.

Vurderet ud fra tårnet har †kirken været orienteret omtrent solret.

†*Romansk teglstenskirke*. Af kirken, der fra regnet vesttårnet blev nedrevet o. 1550, er kun bevaret skibets vestgavl. Heraf fremgår, at bygningsafsnittet har indgået i en romansk teglstenskirke med ydre bredde på ca. 12,2 m og højde på ca. 8,5 m; disse dimensioner genfindes i flere andre fynske købstadskirker, Middelfart, Assens (*DK Odense* 2234 ff., 2426) og Svendborg Vor Frue (s. 284), som også har rod i romanske teglbygninger.

I flere omgange er der arkæologisk påtruffet partier af kirken og grave. Fundamenter blev tidligst registreret 1959, da granitsten ud for den bevarede vestgavl blev tilskrevet skibets nordre side-mur.³⁴ Andre sten blev relateret til skibet østgavl og dennes sammenstød med et smallere kor. Af murene var intet bevaret, kun nedbrydningslag med mørtelrester og røde teglstumper.

Atter 1987 blev der i en udgravning i en gård i Tårnstræde, umiddelbart over for tårnets østfacade, fundet rester af kirken.³⁵ Foruden begravelser blev skibets nordmur igen påtruffet i form af fundamentsten pakket med knust frådsten. Yderligere blev der registreret en række middelalderlige bygningsdetaljer, formsten i tegl foruden en *sokkelsten* af granit med hulkel, der har nogen udbredelse i romanske granitkirker på Fyn, eksempelvis Sanderum (Odense Amt, Odense Hrd.).³⁶ Dette kan antyde, at den romanske kirkes facader ikke udelukkende har været opmuret af tegl, der dog ikke er uforeneligt med granitsokkel.³⁷ Ved undersøgelsen blev det tilmed sandsynliggjort, at kirketomten blev hævet efter nedrivningen, hvorved der kan være levnet intakte gulvlag.³⁸

Da tårnets østmur var rejst over skibets vestgavl, blev den stående ved kirkens nedrivning (fig. 1-2). Mod gavlens intakte vesthjørner støder mod øst et ca. 15 cm kort murstræk, der kan repræsentere stumper af skibets langmure; mod syd er fremspringet ca. 1,5 m bredt, mod nord ca. 1,3 m. Da langmurenes blottede murkerne måtte lukkes efter nedrivningen, kan disse murpartier dog være stærkt forstyrrede (jf. s. 787). Den omtrentlige placering af gavlfoden er markeret af et let hulstenstækket tilbagespring på tårnfacaden.

Materialer og teknik. Gavlen, som dækkes af tykke kalklag, er over et kraftigt kampestensfun-

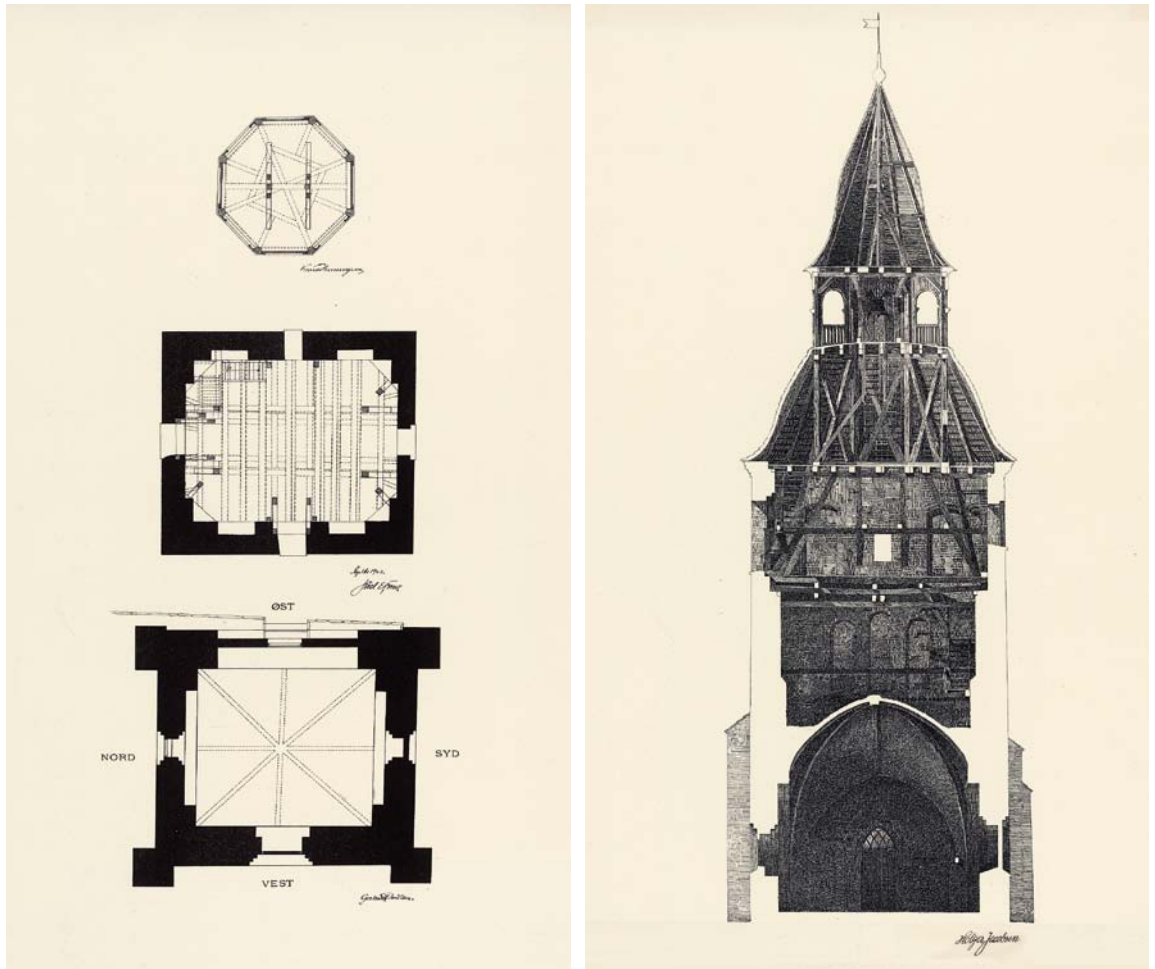

Fig. 3a-d. Planer og snit. 1:300. a. Plan af tårnrum. b. Plan af klokkestokværk. c. Plan af spirens lanterne. d. Snit set mod øst. Målt og tegnet af Gerhard Poulsen, Juel Esmer, Knud Henningsen og Holger Jacobsen 1902-03. – *Plans and section. a. Plan of tower interior. b. Plan of belfry. c. Plan of spire lantern. d. Section looking east.*

dament opført af røde og spredte mørkbrændte teglsten i munkestensformat, lagt i munkeskifte; fra tårnets mellemstokværk ses jævne skarpryggede fuger i den oprindelige facade. I bagmuren markerer enkelte let tilbagetrukne bindere muligvis oprindelige *stilladshuller* (fig. 1).³⁹

Vinduer. Gavlpartiets nordlige del har over den yngre tårnarkade et romansk vindue, som senest ved tårnets opførelse blev blændet med røde teglsten i munkestensformat (fig. 1-2). I facaden er det forsvundet, men 2011-12 blev det genåbnet i bagmuren (jf. s. 787), hvor de smigede vanger krones af et rundbuet halvstensstik; i smigen var der rester af oprindelig puds. Lysningen er

markeret af kantstillede sten, hvortil rudeglasset kunne fæstnes.

Samtidig blev der på indersiden af gavlens søndre del fremdraget to smalle glugger med fladbuet halvstensstik. De højtstående åbninger, der med let forskydning er placeret umiddelbart over hinanden, har de nordre vanger anlagt vinkelret på muren, mens de søndre er stærkt smigede. Knap halvvejs i murlivet er lysningerne således blot en halv sten brede; også disse er forsvundet i den oprindelige facade. Gluggernes nøjere relation til den romanske kirke er uklar, men de har muligvis vendt mod et oprindeligt *†trapehus* i skibets sydvestre hjørne, der har ledt til

Fig. 3e-f. Opstalter. 1:300. e. Østfacade. f. Nordfacade. Målt og tegnet af Knud Henningsen og Gerhard Poulsen 1902-03. – Facade elevations. e. East facade. f. North facade.

loftet; tilsvarende løsning ses eksempelvis i Vejle Skt. Nikolaj (DK Vejle 96-98). Eksistensen af en muret trappe kan samtidig forklare, hvorfor det senmiddelalderlige tårn ikke som gængs på Fyn blev opført med egen opgang til overdelen; hertil kan der have været adgang via en dør til skibets loft (jf. s. 786).⁴⁰

Også det romanske vindues asymmetriske placering kan ses som hensyntagen til et trappeshus, men forskydningen af vinduet kan også forklares ved, at skibet ved opførelsen blev overhælvvet med to rækker hvælv, båret af piller i kirkens spejlingsakse. Samtidige fynske paralleller hertil ses i Svendborg Vor Frue (s. 290) og formentlig

også Middelfart Skt. Nikolaj (DK Odense 2239-42), hvor dimensioneringen af skibet synes beslægtet med købstadskirken i Faaborg.

Også det romanske skibs vestre gavltrekanter er integreret i tårnets østmur og kan iagttages fra tårnoverdelen (fig. 3d).⁴¹ Gavlfeltet, som i nyere tid er hvidt, har tre, let stigende højblændinger med rundbuet halvstensstik over et savskifte, som strækker sig over hele det synlige gavlfelts bredde. Savskiftet, der er placeret ud for afsætningen på murens yderside, har markeret gavlfoden (jf. s. 781). Uregelmæssigheder i muren over den nordre højblænding antyder kanten af en stejl gavltrekanter; muligvis gengiver forstyrrelserne en glat kam.⁴²

Fig. 4. Tårnet set fra sydøst. Foto Arnold Mikkelsen 2013. – *Tower seen from the south east.*

Senmiddelalderlige tilføjelser og ændringer. I senmiddelalderen fik \dagger skibet tilføjet et vesttårn, som er \dagger skibens eneste kendte tilbygning. Murspor taler dog for, at \dagger skibet i samme periode fik indsat hvælv eller blev planlagt overhvælvet.

Tårnet. Tårnet er antageligt opført i årtierne o. 1500, jf. de øvre partiers arkitektoniske afhængighed af den ottekantede tårnoverdel fra o. 1470 ved Assens Vor Frue (*DK Odense* 2438 ff.) (jf. s. 787).

Den tre stokværk høje tilbygning er lidt smalere end \dagger skibet og udlagt over en let rektangulær plan. Herved blev tårnoverdelen, som inkluderer den ældre vestgavl, omtrent kvadratisk. De vestre hjørner er markeret af to svære hulstenstækkede stræbepiller, som afsluttes i højde med tårnrummet; fronternes øvre del er aftrappet (fig. 3f). Mod de svære mure må pillerne alene tillægges arkitektonisk betydning, ligesom det ses ved

en gruppe beslægtede tårne på Lolland, Falster og Møn, eksempelvis Borre (*DK Præstø* 992) og Horbelev (*DK Maribo* 1434).⁴³

Murene, som er uden forbandt med den ældre gavl, er sat af røde og talrige mørkbrændte teglsten i munkestensformat, lagt i polsk skifte. I de øvre partier ses dog munkeskifte, der i den hvidtede bagmur er fuget med skarprykkede profiler. Tårnets facader er i nyere tid stærkt omsatte, ligeledes med teglsten i munkestensformat, ikke mindst 2011–12, da betydelige facadepartier blev udskiftet (jf. s. 787).

Det hvidkalkede tårnrum har mod \dagger skibet en ufalset arkade med svagt spidsbuet helstensstik (fig. 1–2). Stikket er trukket 15–20 cm tilbage for vangerne, således at skabelonen, hvorover arkadestikket blev muret, kunne hvile på det fremkomne tilbagespring.⁴⁴ Denne fremgangsmåde

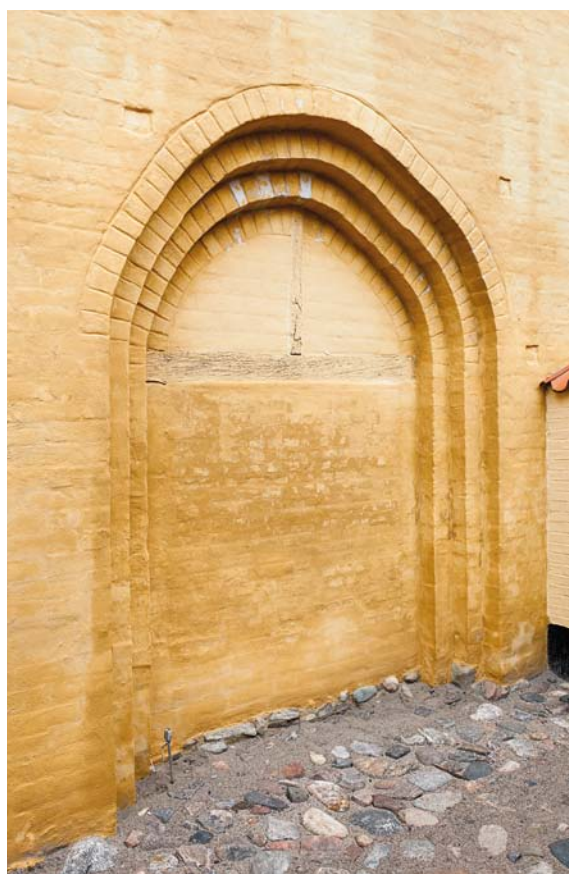

Fig. 5–6. Tårnets vestindgang, facade (tv.) og bagmur (th.) (s. 786). Foto Thomas Bertelsen 2013. – *West entrance to tower, facade (left) and back wall (right)*

ses spredt over hele landet, navnlig i tårnarkader, eksempelvis Trans (*DK Ringkøbing* 1715).⁴⁵

Arkaden er lukket med en mur af teglsten i normalformat, formentlig fra 1800-tallets anden halvdel, med nygotisk spidsbuet dør og tre udvendige granittrin. Allerede ved tårnkirkens nedrivning har det været nødvendigt at blænde den store åbning, og muren har haft flere forgængere. En lukkemur med døren placeret i den ene side blev således ombygget 1798 med centralt placeret indgang.⁴⁶

Rummet dækkes af et ottedelt *hvælv* med retkantede ribber, som hviler i forlæg i murene.⁴⁷

Halvstensskapperne er let puklede og var 1938 gennembrudt af en række indmurede træror, som da blev fjernet.⁴⁸ Formentlig var der tale om foringer, som skulle hindre slid på klokkerebene.⁴⁹

Mod øst og vest har væggen en stor, to sten dyb spidsbuet vægblænding, som strækker sig ned til gulvet; at dømme ud fra behugninger var de oprindeligt afsluttet fem skifter over det nuværende gulv.

Som det er yderst udbredt blandt Fyns senmiddelalderlige kirketårne, har tårnrummet en vestportal (fig. 5-6). I bagmuren er stikket i den blændede indgang svagt spidsbuet og trukket let tilbage i forhold til vangerne, mens det udvendigt er ommuret i en uregelmæssig rundbue. Denne ændring er i nyere tid udført i forbindelse med indsættelse i bueslaget af en tømmerkonstruktion, som gjorde dørhullet retkantet. Indgangen er ledsaget af tre halvstensfals i facaden, mens den i bagmuren har en høj og bred retkantet niche med dobbeltfalsat fladbuet helstensstik. 1895 havde vangerne huller til en skydebom.

Portalen, som blev tilmuret 1798,⁴⁶ er siden ønsket genåbnet flere gange; forslagene er dog blevet forkastet. 1959 blev det foreslået, at indgangen i tårnarkaden blev sløjfet til fordel for den oprindelige vestportal, som atter 1966 blev ønsket genåbnet. I stedet blev den nuværende lukkemur af normalsten opført som erstatning for en tyndere mur, der eksisterede 1902 (jf. fig. 3a).

Mod nord og syd er der et mindre vindue med ind- og udvendig halvstensfals. Mod nord krones den fladbuede lysning af halvstensstik, mod syd er

den rundbuede åbning stærkt omsat. Sydvinduet var blændet 1903 men genåbnet før 1966 (jf. fig. 3a).⁵⁰

Opgangen til tårnoverdelen er henlagt til en stige i tårnrummet, som fører op igennem en i hvælvets sydvestre kappe stor, groft udhugget åbning, som må være udført efter nedrivningen af tårnkirken. Da tårnet hverken har trappehus eller dør til en udvendig fritrappel, ligesom den altovervejende del af Fyns senmiddelalderlige kirketårne, kan adgangen oprindeligt være foregået fra loftet over tårnskibet, der muligvis havde et tårntrappehus i sydvesthjørnet (jf. s. 783). I tårnoverdelen ses ikke spor efter en tilmuret loftsindgang, som dog kan være skjult bag de tykke kalklag.

Mellemstokværkets bjælkelag er nedtaget men har været placeret ud for tårnskibets murkrone, over en let afsætning i tårnets frie sider. Endnu 1902 var der her bevaret en øst-vestgående bjælke (fig. 3d). Mellem bjælkelaget og tårnrummets hvælv har der været et formentlig utilgængeligt hulrum, som var oplyst fra vest af en glug med fladbuet halvstensstik sat af vekslende røde og mørkbrændte sten.⁵¹ Gluggen er senere indsnævret med gule teglsten i munkestensformat til en smallere men tilsvarende åbning med halvstensfals i facaden.

1895 havde stokværket mod hver af de tre frisisider én glug, som blev blændet før 1903 (jf. fig. 3d, 3f); den søndre er helt forsvundet, mens de to øvrige ses i facaden som snævre åbninger med fladbuede halvstensstik.

Klokkestokværkets kraftige bjælkelag af ege- og fyrretømmer hviler over tilbagespring i nord- og sydmuren. I hver af tårnets tre frisisider er der et stort fladbuet glamhul, ca. 265×125 cm, alle stærkt omsatte. Kun mod syd er glamhullet intakt i facaden, hvor åbningen har halvstensfals og fladbuet halvstensstik; mod de øvrige sider er falsen borthugget. I bagmuren er glamhullerne indsat i dybe retkantede nicher med fladbuede dobbeltfalsede stik, som er udmuret mod syd og forhøjet mod vest. Mod øst ses to tilsvarende nicher og et mindre, ufalsat glamhul, der i sin nuværende form er fra nyere tid.⁵²

I hvert af klokkestokværkets hjørner, umiddelbart under murkronen, er der muret et diagonalt,

falset fladbuestik, *tromper*, som opløser tårnets firsidede plan til en ottekant. I facaden er udvekslingen udført ved afskæring af tårnets øvre hjørner, som er omdannet til stejle hulstensbelagte skråtage. Øverst afsluttes de otte smalle facader af en flerleddet falsgesims fra 1778 (fig. 3b, 3d, 4, jf. s. 787).

Den usædvanlige fremgangsmåde, der synes uden nære hjemlige paralleller,⁵³ angiver, at tårnet blev disponeret til et ottekantet *†spir*, som også i dag kroner det høje bygningsafsnit; allerede 1588 gengav biskop Jacob Madsen tårnet med spir (fig. 127, s. 750), og dets manglekantede form kan være baggrunden for, at det senere blev givet med cirkulær grundplan (fig. 1).⁴⁶

Inspirationen til spiret er formentlig hentet fra Assens Vor Frue, der o. 1470 fik tilføjet en spirprydet, ottekantet tårnoverdel, hvis karakteristiske arkitektur også på andre punkter har haft stor regional indflydelse på samtidigt fynsk tårnbyggeri (DK Odense 2438 ff., 2482–83).

†Hvælv(?). 2011–12 blev der på indersiden af det romanske *†skibs* vestgavl afdækket en højt-siddende krum indhugning, som antyder, at bygningsafsnittet i senmiddelalderen kan have fået indsat *†hvælv* eller blev påtænkt overhvælv. På gavlens nordre del er hvælvforlægget udmuret med et rulskifte, mens der på gavlens søndre del blot blev konstateret en grov udhugning; denne er siden udsløttet (fig. 1). Blev hvælvslagningen udført, har den muligvis erstattet ældre oprindelige *†hvælv* (jf. s. 783).

Eftermiddelalderlige reparationer og ændringer. Efter nedrivning af *†kirken* o. 1550 måtte *†skibets* tilbageværende vestgavl, hvorover tårnets østmur var rejst, udbedres (jf. s. 779). Hvor langmurene var tilsluttet, blev den åbne murkerne lukket med gule teglsten i munkestensformat og kamp; store partier af denne tilmuring er i nyere tid erstattet af røde teglsten i munkestensformat. Yderligere er vinduer og hvælvforlæg i skibets gavl blevet udmuret, mens den delvist blottede murkrone og de formodede stumper af *†skibets* langmure kan være tækket. Endelig må arkaden være forsynet med en mur, som siden er erstattet flere gange; den nuværende stammer formentlig fra 1800-tallets anden halvdel (jf. s. 786).

Også i de følgende århundreder har det fritstående tårn gennemgået adskillige større og mindre istandsættelser. 1702 blev der indsat jernankre i murene, og samme år bar fem karle store sten til grunden, muligvis som forstærkning af et sætningsskadede fundamentet.⁵⁴ At tårnet havde konstruktive problemer antydes 1778, da der ifølge et syn var fare for sammenstyrtning. For at finansiere reparationerne blev der søgt kongelig tilladelse til indsamling af kollekt, og samme år blev spiret erstattet af det nuværende; herunder blev den nuværende gesims desuden udført (jf. s. 788).⁵⁵

En større istandsættelse blev atter iværksat 1798, da murermester Peder Nielsen og tømrer Rasmus Markusen udbedrede murværk og tømmer. I den forbindelse blev lukkemuren i arkaden ombygget, og den oprindelige vestindgang blev lukket (jf. s. 786).⁴⁶

I 1860'erne blev atter iværksat en større istandsættelse, som omfattede mur, tømmer og tag. Projektet blev 1862 godkendt af Ministeriet for Kirke og Undervisningsvæsen, som bevilligede et lån på 600 rigsdaler til udførelsen; 1868 meddelte Kirkeinspektionen, at arbejdet var tilendebragt.⁵⁶

En lignende hovedistandsættelse blev projekteret og gennemført 1938, da arkitekt M. Bohn-Jespersen fremlagde forslag til udskiftning af facadesten, reparation af hvælv og tag samt udskiftning af murankre og gulv i tårnrum (jf. s. 787).⁴⁸

2002 blev tårnets tilstand vurderet som så ringe, at en langsigtet bevaringsplan blev fundet nødvendig. Den store og altomfattende restaurering af både mur, tømmer og tag blev udført 2011–12.⁵⁷ Herunder blev store dele af spiret udskiftet, fundamentet understøbt og murene udbedret med 26.400 teglsten, hvorved en betragtelig del af tårnets oprindelige facadebeklædning gik tabt; i den forbindelse blev ydermurene yderligere afrenset for løs kalk. Endelig blev tagflader og murafdækninger omlagt. Under dette arbejde blev ældre vinduer og et hvælvforlæg fremdraget i *†skibets* gavl (s. 782, 787).⁵⁸

Tårnets *gulv* er belagt med ældre gule teglsten i normalformat, der muligvis er fra 1938, da det ujævne gulv blev fornyet.⁴⁸

I en arkæologisk udgravning øst for tårnet blev i 1959 påtruffet et fragment af en formentlig kva-

dratisk ølandsflise, der kan stamme fra \dagger kirken (jf. s. 781).

Tårnrummets *vinduer* har sortmalede smedjærnsrammer med blyindfattede ruder, mens tårnoverdelens åbninger har jerngitre.

Spir. Som ved opførelsen afsluttes tårnet af et ottokantet spir (jf. s. 787). Spiret er sammen med gesimsen opsat 1778, da Peder Fridrichsen i Arreskov Mølle nedtog det gamle og uanseelige kegleformede spir og efter tegning rejste et nyt (fig. 4, jf. s. 787).⁴⁶ Den høje konstruktion af kraftigt fyrretømmer har stærkt svungne tagflader, der afbrydes af en høj gråmalet lanterne med otte rundbuede åbninger; disse har hvidmalede, let forhøjede slutsten og profilerede gesimsled.

I konstruktionens nedre del indgik 1895 ældre egetømmer, som siden er udskiftet. I forbindelse med etableringen af et klokkespil i lanternen blev tømmerkonstruktionen 1960 forstærket med jern.

\dagger *Kvist.* På spirets nordre side har været en mindre \dagger kvist, hvori urskiven 1778 var placeret (jf. s. 789).⁴⁶

Tagbeklædning. Over lanternen har spiret tjærede spån, mens den nedre del er belagt med røde vingetegl og hulsten. Beklædningen er oplagt ved restaureringen 2011-12, hvorunder også tårnets øvre afskårne hjørner, piller og andre murfremspring blev tækket med hulsten. Lignende beklædninger kan følges fra 1754.⁴⁶

Under udgravninger øst for kirken blev 1959 fundet stumper af hulsten, som antageligt har ligget på \dagger kirken; blandt de røde sten var et enkelt gult fragment (jf. s. 781).

Vindfløje. Spiret afsluttes af en samtidig fløjstang med kugle og vimpel med årstallet »1778«. Øverst afsluttes den af en krone, der ligesom stangens øvrige enkeltdele er forgyldt. Denne har afløst en ældre \dagger *vindfløj*, som 1754 også havde kugle.⁴⁶

Murbehandling. Tårnet har gulkalkede facader, mens det indre står hvidt i hele bygningsafsnittets højde. Den indvendige murbehandling kan følges til 1938, men de tykke kalklag taler for, at kalkningen her har gammel hæv. ⁴⁸ Facadernes karakteristiske farveholdning er muligvis tilkommet i 1800-tallet, hvor også klosterkirken blev kalket gul (s. 677).

INVENTAR

Kendskabet til kirkens inventar er sparsomt og beror hovedsageligt på gavebreve til byen udstedt 1539 og 1546 af Christian III.⁵⁹ Enkelte genstande findes endnu bevaret i Helligåndskirken og Nationalmuseet og beskrives under Helligåndskirkens inventar (s. 679).

Et ukendt antal \dagger *altertavler* blev 1546 overladt til borgmester og råd.⁶⁰ En \star *alterkalk*, 1350-1400, der nu anvendes som sygekalk på Avernakø (Sallinge Hrd.), stammer muligvis fra (\dagger)Skt. Nikolaj.⁶¹ En romansk *døbefont* i Helligåndskirken (s. 707) er ikke nævnt blandt det 1539 skænkede inventar, men skal rimeligvis henregnes til (\dagger)Skt. Nikolajs inventar. Det samme gælder et romansk *røgelseskar* (s. 705) indkommet til Nationalmuseet fra Helligåndskirken. Christian III tillod 1539 borgerne at beholde og udtage kirkens \dagger *stole*, \dagger *skamler*, et *monstransskab* (s. 719) samt \dagger *tårnmur* og \dagger *klokker*. Helligåndskirkens tårnure og klokker har siden da befundet sig i klokketårnet.

TÅRNURE

Tårnmur, 1960, udført af tårnurmagerfirmaet J. F. Weule, Bockenem (Tyskland).⁶² Urværket har grahamsgang og automatisk optræk; anskaffet i forbindelse med opstilling af *klokkespil*.

Fire ældre *urskiver* (jf. fig. 4) er fra 1884, af kobber, kvadratiske, malet i blå og sort med forgyldte romertal og visere samt nygotisk bladværk i sviklerne. Stafferingen er senest fornyet 2012.⁶³

\star *Tårnmur*, 1787, af jern og messing, 102×82×62 cm. Urværket, der er fremstillet af 'en bondesmed her i landet', har været drevet af to lodder. Konstrueret til timeslag. Urmager H. P. Hansen reparerede 1880 gangværket.⁶⁴ Overført til Nationalmuseet 1886.⁶⁵ \dagger *Tårnure*. 1) Et senmiddelalderligt sejerværk omtales 1539 blandt de genstande i (\dagger)Skt. Nikolaj, som Christian III skænker borgerne i Faaborg.⁴ Dette kan være identisk med et sejerværk, der 1703 blev repareret af Rasmus Sejermager.⁵⁴ Et sejerværk solgtes 1787 for 10 rigsdaler.⁶⁶ 2) 1886, fra firmaet Popitz & Co. i Leipzig, anskaffet som gave fra Faaborg Spare- og Laanekasse.⁶⁷

Fig. 7-8. 7. Klokke nr. 1, o. 1500-25, støbt af Lavres Hansen (s. 789). 8. Klokke nr. 2, 1646, støbt af Laur. Jensen i Bellinge (s. 789). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – 7. Bell no. 1, c. 1500-25, founded by Lavres Hansen. 8. Bell no. 2, 1646, founded by Laur. Jensen in Bellinge.

†*Urskiver*. 1) Indtil forandringen af klokketårnets spir 1778 (s. 788) fandtes en enkelt urskive ('viser') på tårnets nordside.⁶⁸ 1702 betaltes for 12 pd. jern 'til at slå knapperne op ved over viseren', og »Iffuer Mahler« (Iver Pedersen Bang)⁶⁹ blev betalt 5 rigsdaler for arbejde ved 'kvisten og viseren'; dertil gik bl.a. 'en bog fint guld'.⁵⁴ 2) 1778(?), to urskiver af træ, med forgyldte visere og tilhørende maleri af en vægter med morgenstjerne.⁷⁰ Den søndre skive omtaltes 1839 som 'blind'. 1844 drejede pumpemager H. H. Hillevad en ny urskive af 'pokkenholt'.⁶⁴

KLOKKER

Kirken har tre klokker, hvoraf den ene er senmiddelalderlig og de to andre fra hhv. 1646 og 1785. Sidstnævnte henstår i klokketårnet.⁷¹ 1974 blev klokkerne nr. 1-2 ophængt i nye slyngbomme og fik installeret automatisk ringning ved firmaet Thubalka. Det automatiske anlæg udbyggedes med kimeanlæg 2001, da klokkerne blev flyttet længere ind i tårnet.⁷²

1) (Fig. 7), 1500-25, støbt af Lavres Hansen, tværmål 96 cm. Om halsen en minuskelindskrift indrammet af lister: »ihelp ihesus maria anna« (Hjælp, Jesus, Maria, Anna). Et aftryk af en mønt,

uden genkendeligt stempel, angiver indskriftens begyndelse.⁷³ Ved overgangen fra legemet til slagringen findes en enkelt liste, om munden to. Klokken er købt 1779-80 fra Kørup Kirke (Odense Amt), efter at kirken længe havde savnet en erstatning for en 1757 mistet klokke (†klokke nr. 1). Kancelliet bevilgede 3 mark af hver kirke i stiftet til anskaffelsen.⁷⁴ Ophængt i det vestlige glamhul.⁷⁵

2) (Fig. 8), 1646, støbt af Lauritz Jensen i Bellinge, tværmål 109,5 cm, benævnt 'stormklokken'.⁷⁶ Ved overgangen fra legemet til slagkanten findes fem lister, om slagringen to. Om halsen en firelinjet versalindskrift over blomsterfrise: »Anno 1646 svb danorvm Christiano 4, eopiscopo (sic) Fion(ensi) domino S. Johanne Mi(c)haeli o(c) praeposito in Salin Haeret d(omi)no Johanne Pregio, pastore Favib(urgensi) d(omi)no Henrico Martini et consvle vrbis Favibvrgi d(omi)no Lavrentio Johannis fvsa est haec campana, fvsvor hvivs campanae Lavrentivs Iani in Bellinge. Dvm trahor avdit(e) voc(o) ad gavdi(a) vitæ. Geor. Maes Caplan, Hans Nielsen, Glar Mester oc Raadmand, Anders Christensøn Raadmand, Tygge Olvffsen Kirke Verie og Byfoged« (År 1646 under danskernes [konge] Christian IV, da Hans Mikkelsen var biskop i Fyn, Hans Preg provst i Sallinge

herred, Henrik Mortensen sognepræst i Faaborg, Lauritz Hansen borgmester i Faaborg, blev denne klokke støbt, støberen af denne klokke (var) Lauritz Jensen i Bellinge. Hør efter når jeg trækkes, jeg kalder til livets glæder. Jørgen Madsen kapellan, Hans Nielsen glarmester og rådmand, Anders Christensen rådmand, Tyge Olufsen kirkevæрге og byfoged). Omstøbt af en ældre klokke, der 1646 blev fundet brøstfædig, og som rimeligvis var identisk med en stormklokke, som Jacob Madsen 1588 fandt ildelydende.⁷⁷ Ophængt i det nordlige glamhul.

3) (Fig. 9), 1785, støbt af D. C. Herbst i København, tværmål 78 cm. Om halsen en versalindskrift mellem to akantusfriser: »Gud alene Æeren. Støbt af kongelig hof klockestøber D. C. Herbst

Fig. 9. Klokke nr. 3, 1785, støbt af D. C. Herbst, København (s. 790). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – Bell no. 3, 1785, founded by D. C. Herbst, Copenhagen.

Kiøbenhavn 1785«. Ved overgangen fra legemet til slagringen fem lister, om munden én. Nu hensat i klokketårnet.

†Klokker. 1) Ifølge indskrift støbt første gang 1295, anden gang 1689 og tredje gang 1701, 'da hr. Jacob Laurithsen (Kullerup) var sognepræst, hr. Peder Frandsen (Rauberg) kapellan, Jacob Jørgensen borgmester, rådmænd Jørgen Berthelsen og Christian Ottesen, kirkevæрге Jacob Nielsen Holst'.⁷⁸ Formentlig identisk med den 1588 af Jacob Madsen betegnede 'lille klokke'.⁷⁹ Den blev 1757 sendt til omstøbning i Gjethuset i København, hvor den gik tabt, da gjetmester Holtzmann efter at have brugt klokkens malm til et andet støbearbejde døde og efterlod et insolvent bo.⁸⁰

2) 1597, byens mellemste klokke.⁷⁸ Den bar ifølge Jacob Thomassen Bircherød indskriften: »A(nno) Domini 1597 tempore Christiani Regis Danorum IV. M(agistro) Jacobo Mathiæ Episcopo F(ionensi) ... D(omini) Henrici Brun Præpositi AL(sensis) et Olai Christierni Helt, Mathiæ Magin. (sic!) Envaldi pastoris reformata«⁸¹ (Omstøbt i det Herrens år 1597 i kong Christian IV's regeringstid mens Jacob Madsen var biskop på Fyn, [på initiativ af] Henrik Brun provst på Als og Oluf Christensen Helt, Mathias Martinsen(?) Enevold præst). Klokken, der oprindeligt må være støbt til en kirke på Als,⁸² omtales 1755 som ubrugelig og må være den, som 1785 anvendtes til støbning af klokke nr. 3.⁸³

Klokkespil (fig. 10), 1960, med 38 klokker, leveret af Jermin Larsen, Odense. Toneomfang: H¹, cs², ds²-d⁵.⁸⁴ Klokkerne, der er støbt hos Petit & Fritsen, Holland, spilles fra et stokklaviatur, der er placeret i en kabine i tårnets mellemstokværk. De 27 største klokker spilles desuden automatisk via en computerstyring, udviklet af Thubalka A/S, Vejle, og installeret 2008. Tidligere spillede 16 af klokkerne automatisk fra et Korffhage båndspilleværk. Klokkespillet er skænket af vinhandler, konsul Th. Andersen.⁸⁵

Fig. 10. Klokkespil, 1960 (s. 790). Foto Arnold Mikkelsen 2012. – *Carillon, 1960*.

KILDER OG HENVISNINGER

Jf. fortegnelse over arkivalier vedr. kirkerne i Svendborg Amt i almindelighed s. 59-60 og forkortelser vedr. Svendborg Amt s. 61-64.

ARKIVALIER

RIGSARKIVET (RA). *Danske Kancelli (DaKanc)*. C 52. 1697. Indberetninger om købstadskirkernes tilstand i Danmark, indsendt i henhold til missiver af 30. jan. m.fl. – F 15. 1773-99. Fynske og smålandske tegnelse.

LANDSARKIVET FOR FYN (LAFyn). *Fyns Stiftsøvrigheds arkiv*: Faaborg Kirkes regnskaber 1814-1901 (*Stiftsøvr.ark.* Rgsk.). – Bilag til Faaborg Kirkes regnskaber 1700-1900 (*Stiftsøvr.ark.* Bilag.). *Kirkeinspektionsarkivet*: Faaborg Kirkes regnskaber 1811-94 (*Kirkeinsp.ark.* Rgsk.). – Indkomne breve 1738-1915 (*Kirkeinsp.ark.* Indk. Breve). – Stolestadeprotokol 1689-1876 (*Kirkeinsp.ark.* Stolestadeprot.). – Emneordnede sager, Regnskaber, bilag m.m. 1672-1916 (*Kirkeinsp.ark.* Sager). *Menighedsrådsarkivet*: Faaborg kirkesynsprotokol 1861-1953 (*Menighedsrådsark.* Synsprot.). – Dokumenter vedr. kirkegårde (*Menighedsrådsark.* Kirkegårde). – Kirkereregnskabsbog 1918-45 (*Menighedsrådsark.* Rgsk.). *Faaborg-Diarnæs Præstearkiv*: Ministerialbøger 1658-1947 (*Præsteark.* Kirkebøger). – Liber Daticus 1749-1914 (*Præsteark.* Liber Dat.). – *Faaborg Byfogedarkiv*: Tingbø-

ger 1635-1919 (*Byfogedark.* Tingbøger). – Skode- og panteprotokol 1714-1927 (*Byfogedark.* Skodeprot.). – *Faaborg Magistratsarkiv*: Rådstueprotokol 1592-1919 (*Magistratsark.* Rådstueprot.).

KONGELIGE BIBLIOTEK (KB). GKS 2349. 4°. Jacob Bircherod jun.: *Collectanea Fionensia*. – Kallske samling 377, 4°. Kopi af beskrivelse over kirkerne og herregårdene i Fyn og Lolland af sognepræsterne til generalmajor og hofbygmester de Thura.

NATIONALMUSEET (NM). J. B. Løffler 1886 (bygning). – Aage Mathiesen 1895 (bygning). – M. Bohn-Jespersen 1958 (planlagt genåbning af vestindgang). – Eigil Hansen 1959 (udgravning). – M. Bohn-Jespersen 1961 (tagreparation). – M. Bohn-Jespersen 1966 (omgivelser). – Nils M. Jensen 1987 (udgravning i Tårnstræde). – Konrad Lambertsen 1995 (udgravning i Tårnstræde). – Kirsten Trampedach 2002 (bevaring og kalkning). – Marianne Goral Krogh Johansen 2011 (bygning). – Morten Krogh Madsen 2011 (bygning).

TEGNINGER

NATIONALMUSEET (NM). Juel Esmer, Knud Henningsen, Holger Jacobsen, Gerhard Poulsen 1902-03 (planer, snit og facadeopstalter). – M. Bohn-Jespersen 1960 (snit i spir og plan af klokkestokværk). – M. Bohn-Jespersen 1966 (situationsplan). – Søren Kiersgaard 1999 (plan og snit af klokkestokværk).

LITTERATUR

August Schröder, *Meddelelser om Faaborg Kjøbstad fra ældre og nyere Tid*, Faaborg 1866 (*Schröder 1866*). – V. Thorlacius-Ussing, »Faaborg Kirkes Inventar fra Kirkens første Tid til vore Dage«, *Fy.Årb* 1 (1939), 82-123 (*Thorlacius-Ussing 1939*). – Aage Fasmer Blomberg, *Faaborg By's Historie I-II*, Faaborg 1956 (*Fasmer Blomberg 1956*). – *Faaborg-Diarnæs Kirkeblad* 1962ff. (*Kirkeblad*).

Historik ved Lasse Bendtsen. Bygningsbeskrivelse ved Thomas Bertelsen. Inventar ved Lasse Bendtsen med bidrag af Ole Beuchert-Olesen (klokkespil). Oversættelse fra latin ved Peter Zeeberg. Oversættelse til engelsk ved James Manley. Korrekturlæsning ved Jørgen Lethan. Teknisk og grafisk tilrettelæggelse ved Mogens Vedso. Redaktionen afsluttet august 2013.

NOTER

- ¹ *DiplDan* 4, VII, nr. 202.
- ² *SuhmNyeSaml* II, 3-4, 175.
- ³ *Frederik I.s Registanter* 178-9.
- ⁴ *DaKancReg* 4. juli 1539.
- ⁵ *DaKancReg* 13. nov. 1550.
- ⁶ *Repert* 1. rk. nr. 5742.
- ⁷ *Repert* 1. rk. nr. 6440.
- ⁸ *FyAktst* I, 132.
- ⁹ *Repert* 2. rk. nr. 9159; *SuhmNyeSaml* II, 3-4, 175; *Frederik I.s Registanter* 178-9. Han omtales hhv. som Hans Laurisson, Hans Laurentsen og Hans Lawrissen.
- ¹⁰ *Repert* 2. rk. nr. 10612.
- ¹¹ På bykortene i Peder Hansen Resen, *Atlas Danicus*, Kbh. 1677 (s. 605 fig. 1) og Danske Atlas (*DaAtlas* III, 538-9) benævnes tårnet 'Skt. Anna'.
- ¹² *DiplDan* 4, I, nr. 215. Lars Bisgaard, *De Glemte Altre*, Odense University Studies in History and Social Sciences 241, Odense 2001, 43. Vor Frue Alter er ikke nævnt blandt gildealterne hos Bisgaard, jf. 367-9.
- ¹³ *Repert* 2. rk. 1076.
- ¹⁴ J. L. A. Kolderup-Rosenvinge, *Udvalg af Gamle Danske Domme, afsagte paa Kongens Retterting og paa Lands-ting*, Kbh. 1842-48, II, nr. 131.
- ¹⁵ *HofmFund* VI, 132; *Fasmer Blomberg 1956*, I, 19.
- ¹⁶ *Repert* 1. rk. 6440; *Repert* 2. rk. 1076; *FyAktst* I, 132; *Repert* 1. rk. 5828; *Fasmer Blomberg 1956*, I, 19.
- ¹⁷ *Repert* 1. rk. 5828.
- ¹⁸ *KancBrevb* 5. nov. 1551.
- ¹⁹ *HofmFund* VI, 132.
- ²⁰ LAFyn. *Byfogedark*. Tingbøger 21. maj 1645.
- ²¹ *Fasmer Blomberg 1956*, I, 314.
- ²² *Fasmer Blomberg 1956*, I, 20.
- ²³ LAFyn. *Præsteark*. Kirkebøger 15. sept. 1675.
- ²⁴ LAFyn. *Magistratsark*. Rådstueprot. 8. jan. 1673, 11. jan. 1673.

²⁵ RA. *DaKanc*. C 52. 1697. Indberetninger om købstadskirkernes tilstand i Danmark, indsendt i henhold til missiver af 30. jan. m.fl.

²⁶ LAFyn. *Byfogedark*. Skødeprot. 19. jan. 1724, 14. febr. 1725, 19. dec. 1725; *Magistratsark*. Rådstueprot. 29. okt. 1748. Borgmester Jørgen Jacobsens misforvaltning af de ved kirkegårdssalget indkomne midler hørte til de klagepunkter, som byfoged Christian Mølmark m.fl. fremsatte imod ham 1748 (jf. s. 615).

²⁷ Risten anslås at have målt 2×2 m og blev fundet i skellet mellem Tårngade 12 og 14. Udgravningsrapport fra Odense Bys Museer OBM 7731.

²⁸ LAFyn. *Byfogedark*. Skødeprot. 9. febr. 1724.

²⁹ *Schröder 1866*, 114.

³⁰ *Faaborg Avis* 29. juni 1950. Der var tidligere fundet skeletter ved tårnet (1908 og 1937) og i Jomfrulågen (1923), jf. *Sydfyns Dagblad* 19. april 1950.

³¹ NM. J.nr. 715/59, indberetning ved arkitekt Eigil Hansen.

³² NM. J.nr. 251/88, indberetning ved Nils M. Jensen; Nils M. Jensen, »Skeletterne fortæller. Udgravningen ved Klokketårnet«, *Stavn* 1989, 7-10. NM. J.nr. 67/95, indberetning ved Konrad Lambertsen. Udgravningsrapport fra Odense Bys Museer OBM 7731.

³³ *Sydfyns Dagblad* 19. april 1950.

³⁴ Undersøgelsen blev udført af Eigil Hansen, Nationalmuseet (NM j.nr. 715/59). I udgravningen blev der også påtruffet fundamentsten nord for tårnkirken, der blev tilskrevet en mindre bygning, ca. 9×9 m. Fundamenterne, som var overlejret af begravelser, blev dog ikke tolket som en del af selve tårnkirken.

³⁵ Undersøgelsen blev udført af Nils M. Jensen, Odense Bys Museer (NM j.nr. 251/88).

³⁶ Efterfølgende har disse bygningsdetaljer ikke kunnet lokaliseres.

³⁷ Den romanske teglstenskirke i Hellerup (Vindinge Hrd.) er således rejst over en skråkantet granitsokkel. Den bevarede vestgavl af Faaborg (†)Skt. Nikolaj er uden sokkel, men stene kan være udtaget.

³⁸ Også 1995 blev der i en mindre udgravning i Tårnstræde påtruffet fundamentsten fra kirken. Disse lå dog ikke in situ. Undersøgelsen blev udført af Konrad Lambertsen, Møntergården, Odense (NM j.nr. 251/88).

³⁹ Markeringen af de mulige stilladshuller må tilskrives restaureringen 2011-12 (jf. s. 787) og udtrykker ikke, at de oprindeligt har stået åbne mod kirkerummet.

⁴⁰ Hvordan et eventuelt tårntrapphus i tårnskibets sydvesthjørne har korresponderet med den brede tårnarkade, kan ikke udredes på det foreliggende grundlag. Var trappen delvist integreret i skibets sydmur, har den dog ikke nødvendigvis sprunget langt frem i rummet.

⁴¹ Da gavltrekanter er tyndere end selve gavlen, er dens østside integreret i tårnets brede østmur, der strækker sig ned på skibets murkrone.

⁴² Svage spor antyder, at det skrå forløb ledsages af løbere, der kan opfattes som afdækningen på en glat

kam, tilsvarende koret i Hillersted (*DK Maribo* 835, 837).

⁴³ På Lolland og Falster ses yderligere en gruppe tårne, hvis lave facadepillere alene markerer vestfacadens hjørner, eksempelvis Herritslev og Vålse (*DK Maribo* 1111, 1285).

⁴⁴ Afsætningen har været retkantet men dækkes af et skrånende mørtellag.

⁴⁵ Thomas Bertelsen, *Danmarks senmiddelalderlige kirketårne. Studier i dansk bygningskultur 1400-1550 I*, Aarhus Universitet 2007, 128 (ph.d.-afhandling).

⁴⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Stolestadeprot. 1797-1876.

⁴⁷ Da hvælvet overside er pudset, kan den nærmere konstruktion ikke erkendes; dog er der ikke overrigger.

⁴⁸ LAFyn. *Menighedsrådsark.* Kirkegårde.

⁴⁹ Tilsvarende foringer ses i adskillige danske kirker, eksempelvis Gislinge (*DK Holbæk* 566).

⁵⁰ På en situationsplan fra 1966 er begge vinduer åbne (arkitekt M. Bohn-Jespersen).

⁵¹ Denne iagttagelse er gjort under restaureringen 2011-12.

⁵² Mod øst er den søndre vægblændings bund om-muret i normalsten, men i de øvrige blændinger har bunden forbandt med vangerne. Det kan således udelukkes, at blændingerne repræsenterer sløjfede glamhuller, der også ville øge antallet betragteligt. Dog er det ikke unormalt på Fyn, at senmiddelalderlige tårne har tre glamhuller i hver facade, eksempelvis Brylle (Odense Amt, Odense Hrd.) og Kærums (Odense Amt, Båg Hrd.).

⁵³ Nærmeste parallel til tårnets diagonale tromper ses i Ribe Domkirkes store tårn, antageligt færdiggjort 1333. Her tjener de væsentligt kraftigere konstruktioner dog som understøtning for fire regulære hjørnespir, der har indrammet et større firsidet spir (*DK Ribe* 274, 280-1).

⁵⁴ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Sager.

⁵⁵ LAFyn. *Præsteark.* Liber Dat. Ifølge en findskrift i spiret blev det opsat på foranledning af bl.a. sognepræst Henrik Rudolph Kannevorff (†1787) og borgmester Christian Mølmark (†1782), LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Stolestadeprot. 1797-1876.

⁵⁶ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Indk. Breve 1845-1915.

⁵⁷ Restaureringens forløb og tiltag beskrives i Einar Fog-Nielsen, *Klokketårnet i Faaborg*, Faaborg 2013, 75-91.

⁵⁸ Restaureringen blev løbende fulgt af redaktører ved *Danmarks Kirker* Marianne Goral Krogh Johansen og Thomas Bertelsen.

⁵⁹ *DaKancReg* 4. juli 1539; *DaMag* IV, 1, 247.

⁶⁰ *DaMag* IV, 1, 247. Det kan ikke udelukkes, at figurer herfra skal findes blandt de i Helligåndskirken bevarede altertavlefigurer (s. 698).

⁶¹ *Fynsk kirkesølv*, 18, 41.

⁶² Jens Lampe: »Urmagere og ure i Faaborg«, *PersHistT* 1982, 180; NM. J.nr. 171/60.

⁶³ Einar Fog-Nielsen, *Klokketårnet i Faaborg*, Faaborg 2013, 58-9. Urskiverne fik ny bemaling 1920 og 1949, jf. LAFyn. *Menighedsrådsark.* Rgsk.; Kirkegårde.

⁶⁴ LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.

⁶⁵ NM. J.nr. 71/85. I samlingen for Danmarks Nyere Tid, inv.nr. 2435/1964.

⁶⁶ LAFyn. *Præsteark.* Liber Dat.; *Fasmer Blomberg 1956*, II, 164-5.

⁶⁷ LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Sager; *Jens Lampe 1982* (note 61), 180.

⁶⁸ *Fasmer Blomberg 1956*, II, 164 med henvisning til 'Faaborg Byhistoriske Arkivs samling'.

⁶⁹ F. E. Hundrup, *Oluf Bangs Efterkommere paa Sværdsiden*, Kbh. 1875, 91.

⁷⁰ *Fasmer Blomberg 1956*, II, 164-5; LAFyn. *Stiftsovr.ark.* Rgsk.

⁷¹ Klokken omtales 1964 som tilovers, *Kirkeblad* 1964 nr. 5, 34.

⁷² *Kirkeblad* 2002 nr. 1, 6; NM. J.nr. 204/74. j.nr. 719/2001.

⁷³ Uldall, *Kirkeklokker* 274.

⁷⁴ R. A. *DaKanc.* F 15. 1773-99. Fynske og smålandske tegnelse 9. febr. 1780.

⁷⁵ NM. J.nr. 204/74.

⁷⁶ Nyrop, *Kirkeklokker*, 119; KB. *GKS 2349. 4°*. Jacob Bircherod jun.: *Collectanea Fionensia*.

⁷⁷ *Fasmer Blomberg 1956*, I, 303; *Jacob Madsen* 231.

⁷⁸ KB. *Kallske samling* 377. 4°.

⁷⁹ *Jacob Madsen* 231.

⁸⁰ LAFyn. *Præsteark.* Liber Dat. 7. april 1759; *Thorlacius-Ussing 1939*, 123.

⁸¹ KB. *GKS 2349. 4°*. Jacob Bircherod jun.: *Collectanea Fionensia*. Afskriveren synes at have glemt et ord, formentlig mellem »F(ionensi)« og »D(omini)«, som angiver de følgende tre personers rolle. »Magin.« er uforståeligt, muligvis en afskriverfejl for Martini (Mortensen) eller Magni (Mogensen).

⁸² Henrik Brun var provst over Als 1591-99. Mens Oluf Christensen Helt ikke kan identificeres, kan Mathias (Mortensen/Magnussen?) Enevold muligvis være identisk med Mathias Mortensen, der o. 1600 var præst i Oksbøl Sogn (Als Nørre Hrd.). I Ulkebøl Sogn bar præsterne 1589-1651 navnet Enevoldsen eller Ewald. Otto Fr. Arends, *Gejstligheden i Slesvig og Holsten fra Reformationen til 1864*, Kbh. 1932, I, 97, III, 37-42.

⁸³ KB. *Kallske samling* 377. 4°.; LAFyn. *Kirkeinsp.ark.* Stolestadeprot. 1797-1876.

⁸⁴ Den dybeste klokke er tilsluttet stokklaviaturets C.

⁸⁵ Allan Wahl, »Vinhandler, konsul Th. Andersen og de fynske klokkespil«, *Acta campanologica* 7, 6, 2005, 1-15. Den største af klokkerne bærer indskriften: »Konsul Th. Andersen, Vingaarden, Odense, skænkede 1960 dette klokkespil til minde om kancelliraad og æresborger J. J. Jacobsen, hvis firma jeg videreførte siden 1929«. Tak til campanologen Per Rasmus Møller for oplysninger vedr. klokkespillet.

(†)ST. NICHOLAS CHURCH

HISTORY. The church may have belonged to the Crown from the outset. In 1520 Christian II granted the church and the presbytery to the Monastery of the Holy Ghost, but only after the death of the parish priest Hans Lauritsen. When Christian III made the monastery church the new parish church, he took over (†)St. Nicholas with a view to using it as a granary. In 1550 the town was allowed to demolish the church and re-use the materials for a town hall. After this the church was torn down with the exception of the tower, which was now designated the Bell Tower and served as the belfry of the Church of the Holy Ghost.

The churchyard extended from the market square Torvet in the west to Jomfrulågen (Virgin's Gate) in the east and was demarcated to the north and south by the streets Østergade and Adelgade. It served as a burial place until the seventeenth century, with the last burial taking place in 1675. In 1697 the churchyard was described as 'deserted' and in 1724–25 it was sold.

Altars. Only one †side altar is known with certainty, the †Lady Altar, mentioned earliest in 1377. The altar was associated with a Guild of Our Lady.

BUILDING

The church had its origin in a †Romanesque building that was demolished around 1550. The only known addition is a Late Medieval western tower, probably from the decades around 1500. When the church was demolished it was preserved as a free-standing bell tower.

†*Romanesque brick church.* Of the church itself only the west gable of the nave is preserved, integrated into the east wall of the tower (figs. 1–3). It is evident from this that the building section was once part of a Romanesque brick church, similar to other borough-town churches on Funen, for

example Middelfart, Assens (*DK Odense* 2234 ff, 2426) and Vor Frue (Our Lady) in Svendborg (p. 284).

The gable, which is covered by thick layers of limewash, was built in red and sporadically dark-fired large medieval bricks in monk-bonding.

Parts of the church have been encountered archaeologically several times. Foundations were registered earliest in 1959, when the stones were related to the north wall and east gable of the nave. In 1987 an excavation outside the east facade of the tower again found remains of the church, as well as burials and a footing stone with a hollow-chamfered edge.

The northern part of the gable section has a Romanesque *window* (fig. 1) above the younger tower arcade. On the southern part of the gable it also has two narrow segmented-arched peepholes. All the windows are bricked up. The two high openings may have faced an original †*stairwell* in the southwestern corner of the nave. a similar solution can be seen for example in St. Nicholas in Vejle (*DK Vejle* 96–98). The asymmetrical placing of the Romanesque windows can be seen as allowing for a possible †*stairwell*, but may also be due to the fact that the nave was vaulted over during construction with two rows of vaults borne by pillars in the church's axis of symmetry. We know of contemporary parallels in Funen in Our Lady, Svendborg (p. 290), and presumably also St. Nicholas, Middelfart (*DK Odense* 2239–2242).

The western gable triangle of the Romanesque nave is integrated in the east wall of the tower, and can be observed from the upper part of the tower (fig. 3d). The gable area has three ascending high recesses with arches in half-bricking above a saw-tooth course. Irregularities in the wall suggest that the steep gable triangle was edged with a smooth crest.

Late Medieval additions and alterations. In the decades around 1500 the †nave was given a *western tower*, which is the church's only known extension. The three-storey building section has its western corners marked by two large buttresses terminated in height by the tower interior. The walls are in red and numerous dark-fired monk-bonded bricks in Flemish bonding

Towards the †nave the whitewashed tower interior has a pointed-arched arcade (fig. 1). The interior, which is covered by an eight-part *vault*, has pointed-arched wall recesses as well as a west gate of a kind very widespread among Funen's Late Medieval church towers. The entrance was bricked up in 1798 (fig. 5-6).

The ascent to the upper part of the tower is now by way of a ladder in the tower interior which leads up through a passage carved through the vault. Originally a stairwell in the southwestern corner of the Romanesque †nave may also have provided access to the tower.

The middle floor, whose beam tiers have been taken down, is lit by peepholes in the free sides of the tower, while the belfry floor has a large segmented-arched, much-reconfigured belfry light in each of the three sides. A small light towards the east is from recent times.

In each corner beneath the battlement the belfry floor has a diagonal, chamfered segmented arch that breaks up the four-sided configuration of the tower into an octagon (figs. 3b-c, 4). This unusual solution shows that the tower was prepared for an octagonal †spire which to this day crowns the tall building section. As early as 1588 Bishop Jacob Madsen showed the tower with a spire (fig. 127, s. 750), and its polygonal form may be the explanation of why it was later shown with a circular ground plan (fig. 1).

The inspiration for the spire may well have come from the Church of Our Lady in Assens, which had a spire-crowned octagonal upper tower added around 1470. Its characteristic architecture has also had great regional influence on contemporary tower-building on Funen in other respects (*DK Odense* 2438ff, 2482-83).

†*Vault* (?). On the inside of the west gable of the Romanesque †nave one can see a high-lying,

curving carved aperture which shows that in the Late Middle Ages the building section had a vault installed, or vaulting-over was intended.

Repairs and restorations. After the demolition of the †church the remaining west gable of the †nave, above which the east wall of the tower had been erected, was repaired. Finally the arcade must have been furnished with a wall, later replaced several times. The present one with a door comes from the second half of the nineteenth century. The present lantern spire was set up in 1778, when the walls of the church were also repaired. The most recent restoration was done in 2011-12, when the wall foundations were recast and large facade sections were replaced.

Wall facing. The facades are yellow and were very well coloured in the nineteenth century, when Faaborg Holy Ghost Monastery church was also limewashed in yellow.

FURNISHINGS

Knowledge of the church furnishings is scanty and is mainly based on deeds of gift issued to the town in 1539 and 1546. A few items are still preserved in the Church of the Holy Ghost and in the National Museum, and are described under the furnishings of the Church of the Holy Ghost.

In 1546 an unknown number of †*altarpieces* were handed over to the mayor and town council. A **chalice*, 1350-1400, which is now used for the sick at Avernakø (Sallinge District), may come from (†)St. Nicholas. A Romanesque *font* in the Church of the Holy Ghost is not mentioned among the furnishings donated in 1539, but should probably be assigned to the furnishings of (†)St. Nicholas. The same is true of a Romanesque *thurible* that came to the National Museum from the Church of the Holy Ghost. In 1539 Christian III permitted the citizens to keep and remove the church's †*pevs*, †*stools* and a *tabernacle* as well as the †*tower clock* and †*bells*. The tower clock and bells of the Church of the Holy Ghost have since then been in the belfry tower.

The *tower clock* from 1960, made by the tower clockmakers J. F. Weule, Germany, has four older clock faces from 1884 (fig. 4).

In the tower there are three *bells*, the oldest of which, founded in 1500-25 by Lavres Hansen, was bought from Kørup Church around 1780 (fig. 7). The next-oldest and largest was founded

in 1646 by Lauritz Jensen in Bellinge (fig. 8). The youngest, which is no longer in use, was founded in 1785 by D. C. Herbst in Copenhagen (fig. 9).

A *carillon* (fig. 10) with 38 bells founded by Petit & Fritsen, Holland, was set up in 1960 as a gift from the wine merchant Th. Andersen.